

Արցախի Խանածախ գյուղի երկու անտիպ ձեռագրեր (XVII դարի երկրորդ կես)

Հարությունյան Մ. Գ.
ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ.
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ (Երևան, ՀՀ)
marina-arutunyan@mail.ru

Հանգուցարաներ. գրիչ, ստացող, ձեռագիր, Խանածախ, Արցախ, մանրանկարչություն, մանրանկարիչ, հիշատակարան, «Ավետարան», Ներսես Շնորհալի

Две нетипичные рукописи села Ханацах Арцаха (вторая половина XVII века)

Арутюнян М. Г.
Старший научный сотрудник, кандидат исторических наук
Институт истории НАН РА (Ереван, РА)
marina-arutunyan@mail.ru

Аннотация: Рукописная культура занимает особое место в многовековой истории армянского народа. Каллиграфия использовалась как вид искусства в исторической Армении с древних времен посредством гравюры. Искусство каллиграфии начало широко распространяться в средние века. На протяжении веков в разных частях Арцаха были созданы известные центры письма и было написано множество рукописей.

В этой статье мы в основном ссылались на две рукописи, написанные в Арцахе во второй половине 17-го века - 4281, 7840, которые являются нетипичными и в настоящее время хранятся в Матенадаране Месропа Маштоца Республики Армения.

В первой рукописи содержится подробная информация о произведении «Банк Чапав» известного армянского церковного деятеля, теолога, поэта, музыковеда, композитора, историка Нерсеса Шнорали. Вторая рукопись - «Евангелие».

В статье мы подробно представили описание этих рукописей: место написания рукописи, дата рукописи, писатель, получатель рукописи, миниатюрист, ценная запись писателя, миниатюра рукописи, состояние рукописей и т. д..

Ключевые слова: писатель, получатель, рукопись, Ханацах, Арцах, миниатюра, миниатюрист, мемуары, «Евангелие», Нерсес Шнорали

Two Atypical Manuscripts of the Village of Khanatsakh of Artsakh (Second Half of the 17th Century)

Harutyunyan M.G.
Senior Researcher, Candidate of Historical Sciences
Institute of History of NAS RA (Yerevan, RA)
marina-arutunyan@mail.ru

Abstract: Manuscript culture has a special place in the centuries-old history of the Armenian people. Calligraphy has been used as an art form in historical Armenia since ancient times through engraving. The art of calligraphy began to spread widely in the Middle Ages. Famous calligraphy centers have been established in different parts of Artsakh and many manuscripts have been written for centuries.

In the article, we have mainly referred to two of the manuscripts written in Artsakh in the second half of the 17th century, 4281, 7840, which are atypical and are currently kept in the Matenadaran of Mesrop Mashtots of the Republic of Armenia.

The first manuscript contains detailed information on the work "Bank Chapav" by the famous Armenian church figure, theologian, poet, musicologist, composer, historian Nerses Shnorhali. The second manuscript is the "Gospel".

We have presented the description of those manuscripts in detail in the article: the place of the manuscript, the date of the manuscript, the writer of the manuscript, the recipient of the manuscript, the miniaturist of the manuscript, the valuable record of the scribe, the miniature painting of the manuscript, the condition of the manuscripts, etc.

Keywords: scribe, recipient, manuscript, Khanatakh, Artsakh, miniature, miniaturist, record, "Gospel", Nerses Shnorhali

Հայկական բազմադարյա մշակույթի պատմության մեջ իր ինքնատիպ տեղն ու դերն ունի ձեռագրական մշակույթը: Վերջիննիս ուսումնասիրությունը՝ ըստ համապատասխան վայրերի,

ուսումնասիրողին թույլ է տալիս ոչ միայն կազմել լայն պատկերացում հայկական դարավոր ձեռագրական մշակույթային արժեքների վերաբերյալ, այլև դրանք դասակարգել հոգևոր

մշակույթի արժեքային համակարգի բացառիկ նմուշների շարքում: Դրանց դերն արժևորվում է՝ հատկապես հայ ժողովրդի պատմության արժեքավոր էջերի լուսաբանման տեսանյունից:

Գիտական հետազոտությունում ներկայացվել են Արցախի Խանաձախ (Խնաձախ) գյուղում 17-րդ դարի երկրորդ կեսին գրված երկու անտիպ ձեռագրերի վերաբերյալ արժեքավոր տեղեկություններ: Առաջին ձեռագիրը չնայած թվագրվում է 17-րդ դարի առաջին կեսով, սակայն հետագա տարիներին ձեռագրում ընդգրկվել են որոշ լրացումներ, այդ իսկ պատճառով մենք դա ներառեցինք 17-րդ դարի երկրորդ կեսի ձեռագրերի շարքում:

Ձեռագրերը ներկայումս պահվում են Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուներում (այսուհետ՝ ՄՄ), որոնք հայ հոգևոր մշակութային կյանքի զարգացման արժեքավոր վկաներ են: Այդ ձեռագրերի թվային պատճենները հասանելի են Երևանի Մատենադարանի գրադարանի էլեկտրոնային կայքում՝ համապատասխան թույլտվությամբ: Ձեռագրերից մեկը կրում է Ներսես Ծնորհալու «Բանք Չափալ» չափածո ստեղծագործության խորագիրը, որը պահվում է Մատենադարանի 4281 թվահամարի ներքո:

Հարկ է նշել, որ Ներսես Ծնորհալու «Բանք Չափալ» չափածո ստեղծագործությունը ընդօրինակվել էր ինչպես միջնադարյան Հայաստանի տարբեր վայրերում, այնպես էլ օտար երկրներում: Հատկանշական է Երուսաղեմում ընդօրինակված ձեռագիրը, որը գրվել էր Թադեոսի ձեռքով՝ 1449 թ.: Ձեռագրի մանրանկարները կատարվել են ծաղկող Հովհաննես քահանայի ձեռքով:

Արցախում Ներսես Ծնորհալու «Բանք Չափալ» արժեքավոր աշխատանքը ընդօրինակվել էր 1647թ.՝ Մարիամ ապաշխարողի կողմից:

Հոդվածում ձեռագրերի նկարագրությունը ներկայացվել էր բնագրերի տեսքով:

**Ձեռագիր Հ^Պ 4281
Ներսես Ծնորհալի, Բանք Չափալ**

Վայր՝ Խանաձախ գիւղ, 1647թ.: **ԳՐԻՉ՝** Մարիամ ապաշխարող: **Ստացող՝** Մարկոս եպս. (գրչուհու հորեղբայրը): **ԹԵՐԹ՝** 261: **Նյութ՝** թուղթ: **Մեծություն՝** 15 X 10: **Գրություն՝** միասին: **Գիր՝** բոլորգիր: **Տող՝** 17: **Կազմ՝** կտղ.: **Աստառ՝** դրոշմազարդ կտաւ: **Հշտկրն.** ստացողի՝ էջ 260 ա-261ա (դժվար ընթեռնելի): **Վիճակը՝** բավարար: **Ձեռագրի որոշ թերթերի եզրերը՝** դեղնած, որոշ թերթեր՝ 1, 2, 3, 4 պատռված:

Ձեռագրում ներկայացվում է նշանավոր հայ եկեղեցական գործիչ, աստվածաբան, բանա-

ստեղծ, երաժշտագետ, երգահան, պատմիչ (1100 / 1102 -1173 թթ.) Ներսես Ծնորհալու «Բանք Չափալ» չափածո երկը: Այն բաղկացած է առանձին ընդարձակ գլուխներից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ - Այստեղ ներկայացվում են զուտ կրոնական, աստվածաշնչային թեմաներ՝ շարականներ, տաղեր, խրատներ, ներբողներ. «Չփրկական խորհուրդ խաչին, յայտնեայ ցուցեր յերեկոյին [1, էջ 81ա] եւ զկենարարդ քո մարմին, բաշխեայ ետուր ընդ բաժակին, արայ եւ զիս ընդ սուրբ դասին, հաղորդ լինել քում սեղանին, կենաց հացիդ՝ յորմէ սովիմ, եւ ըմբելոյդ ում ծարաւ իմ: Որ մաքրեցեր յաւազանին, մաքուր ձեռօք զոտրս նոցին, եւ ուսուցեր զխոնարհութիւն, գոր նախ բանիւ՝ յայնժամ յիրին, լուայ եւ զիմ տիղմըն չարին, աղաչանօք սրբոյ գընդին, եւ զգնացս ուղղեղա գոտին, խոնարհութեամբ ելիք յերկին: Որ գրնութիւն քո մարդկային, ցուցանելով ՚ի զիշերին, տագնապեցար դու երկիւղին, աղօթեցեր առ Հայր յերկին, փրկեա եւ զիս զաղտնի նետին եւ յերկեղէ զիշերային, մասունք հոգոց մեր եւ մարմին, յերկիւղ քո սուրբ բեւեռեցցին: Որ կապեցար ընդ կապելոյն, արձակեցեր զհանգոյց կապին, զիս արձակեայ յինքնակապեւ, կապից մեղաց դժոխային: Որ ընդ մեղօք դատապարտին, կացեր անմեղդ ՚ի յատենին, յորժամ փառօք դաս հայրենին, մի դատեսցես զիս վերբստին...» [1, էջ 81ա-82ա]:

«Նորին Ներսէսի ասացեայ առ Սր Երրորդութեան» - {Խոստովանիմ Աստուած ըզ Հայր անծին անեղ եւ անըսկիզբն, խոստովանիմ Աստուած զՈրդին, անժամանակ Հօր միածին, խոստովանիմ Աստուած զՀոգին, ՚ի բնութենէ Հօր անքննին: Երբեակ անձամբ Երրորդութիւն, միասնական աստուածութիւն, մի էութիւն եւ մի բնութիւն, մի տիրական իշխանութիւն, Հայր ծնօղ, Որդի ծնունդ, Հոգին ՚ի նոյն ՚ի բնութենէ: Ոչ մարմնական ծննդեան նման, զի է աննիւթ եւ պարզական, եւ ոչ աղբեր հոսման հանգոյն, գոյ անմարմին բխումն Հոգւոյն: Ոչ բաժանեայ յէութենէ, բանն եւ Հոգին առ ՚ի Հօրէ, ոչ մին ստեղծիչ, մին արարած եւ միւսն օտար պաշտօնատար, որպէս կարծիքն Արիոսի, հեթանոսաց համախոհի} [1, էջ 119ա-119բ]:

«Ներսէսի սրբոյ եպիսկոպոսի Բան խրատ ուսումնասիրաց մանկանց. Ի դիմաց այբուբենից տառիչ ոտանօւոր չափով» [1, էջ 165ա]: «Նորին տէրն Ներսէսի Բան հաւատք...» [1, էջ 174բ]: «Նորին բան ներտաղական Տեառն Ներսէսի սրբոյ: Բան խրատ ուսումնասիրաց մանկանց ՚ի դիմաց այբուբենից տառից ոտանաւոր չափով» [1, էջ 179բ]: «Նորին Ներսէսի ասացեայ Հայր գթութեանց ողորմէ այս» [1, էջ 184բ]: «Մաղթանօք» [1, էջ 189բ]: «Մեղական» [1, 198ա], «Այլաչափ տաղք ի խնդրոյ անուան նախագիծ տանց» [1, էջ 207ա], «Պարտապան է

հորն որդի հատուցանել զվարձ ծընողի...» [1, էջ 210բ] և այլն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԵՐԳՈՂԻ ԲԱՆԻՍ – «Ի վեց հարիւր Հայոց թուական եւ առաջին սկսեալ նոր ամ, բանս գրեցաւ աղօթական, երկհազարեան տամբ յանկական, սկիզբն ՚ի հօրէն մեր նախնական, մինչ ՚ի վերջին դարուս վախճան: Չբան եւ զգործ համանգամայն, առ իս փոխեալ դիմառական: Արթուն հոգւոց խրախճանական ՚ի բանս եւ յիրքս զանագան: Ընդ Աստուծոյ դէմ յանդիման խօսակցելով անձն անարժան: Քանզի սիրոյն արարչական, որ սերմանեալ ՚ի մեզ բնական, սա զարթուցիչ ներքուսական, հասող յանունն արդիւնական: Չհոգին մըթին նսեմական, զանկեալ ՚ի հող այս նիւթական, սա փոփոխէ յոյս պարզական, խառնէ ՚ի գունդն անմարմնական: Չմիտս անմարտի աշխարհական, որ ըստ ծովու այեաց ծըփան, սայ վերբերէ հրոյ նման, որպէս բնութիւնն է վերնական: Չանձըն զգացեալ եւ զհոգեկան, ՚ի պատճառէ ինչ տրտմական, սա ներգործէ ուրախական ՚ի թաղծութեանցն հիւթական: Եւ որք արբեալն են թըմբրական, ըմպողք զինւոյն յիմարական, սովաւ զարթնուն եւ զգաստանան, թէ ընթեռնուն մտառական: Որք Աստուծոյ տեսոյն բաղձան, զերագունին լուսոյն ցանկան, սորին թելովք վերապանան, մերձին ՚ի տիպն անտեսական, եւ զփոքրագոյն անձն մարդկան, որէ պատկեր ծառայական, անտանելոյն եւ տիրական, բնութեանն առնէ սա օթարան: Ըզձայրագոյնն բարձրութեան, որ ՚ի յերկնից երկին բնական, սա վայր բերէ խոնարհական, որք յիւր անուն ժողովեցան: Եւ զԱրարիչն հանրական, որով բոլոր էակք ստեղծան, սովաւ կոչել որդիք մարդկան, հայր ըստ շնորհի արժանացան: Վասն այսորիկ տաժանեցայ, գրել չափով զբանս ՚ի սմայ, Ներսէս եղբայր Գրգորիսի Հայրապետիս ազգէն Հայկայ, այսմ որ յորունց գոյ գերակայ, նախ նստելոց յաթոռ նորայ, արեանառու յոյս ծագողին, եւ հետեւող հետոց նորայ [1, էջ 112ա-113բ]: Վասն այսորիկ նա տայ լեզուի, զյոքնաստեռեան ազգս բանի, ըստ այսմ եւ եւ նկարեցի, զներտաղական բանս ՚ի քարտի, ՚ի զուարճութիւն բանասիրի եւ բարեմիտ ընթերցողի: Յորում յիշման զիս արժանի, համարեսցիք սիրով սրտի, զի թողութիւն ինձ պարզելի, յառատաձիր տեսանէն ձրի: Նա եւ ծնողաց մերոց բարի, որք ՚ի ժողովն են այժմ երկնի, մաղթեմ յիշմամբ աղօթելի, յարտատուելոյն ժամանակի: Այլ եւ եղբայրցն իմ ըստ կարգի, նախ վեհագոյն տեսանըս մեծի, ապա Վապի վեհ իշխանի զօրավարին բարձրագունի: Եւ ծնեալ նոցունցրն զաւակի, եւ բովանդակ ազգատոհմի, յինէն նորոգ բանս այս յիցի, պատճառ բնաւից յիշատակի, եւ Մարեմայ ճգնաւորի, քեռ ըստ մարմնոյ մեր ցանկայի, եւ Վահրամայ իւր զաւակի, հանգուցելոյն առ

Քրիստոսի, միշտ յիշատակ սայ եղիցի, այժմ եւ յաւուրն ապագայի, թողույ զանցանս, որ ՚ի մարմնի, կարգեալ ՚ի դասսս հրեշտակի: Նա եւ հանուրց ամենայնի, մերձակայից եւ ոյք հեռի, որք հաւատան իմ Յիսուսի, Տէր համօրէն ողորմեսցի: Եւ նրմա փառք յեկեղեցի, ընդ Հօր Հոգւովն ճշմարտի, յաւէտ յայժմուս եւ միշտ էի եւ յաւիտեանս յաւիտենի» [1, էջ 115b-116բ]:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍՏԱՅՈՂԻ - «Փառք Սր Երրորդութեան Հօր եւ Որդւոյ եւ Հօգւոյն Սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանըս յաւտենից Ամէն: Արդ եւ Մարկոս եպսկ. ըստացի...որ գրել տուի ձեռամբ եղբօր դատերն իմոյ՝ Մարիամին, եւ նոյն գրչի, որ ապաշխարող կոչի: Յիշատակ ինձ եւ փրկութեան հոգւոյ եւ ծնողացն իմոց. հօրն իմոյ Դաւութին եւ մօրն իմօյ Թանկատղին եւ եղբօրն իմոյ Դուկասին, Մելքոնին, եւ Պաղին եւ Եղիսաբէթ քոյրն իմ եւ բարեկամաց:

Գրեցաւ զայս ՚ի յերկիրս Քաշթաղ ու ՚ի գիւղս Խանաձախ ընդ հովանեաւ Ամենափրկիչս, ՚ի թուականիս հայոց Ռ.Ղ.Չ. -ին, որում եւ մենք թողաք զսա յիշատակ, ով որ զսա կարդայմի բերան զմեզ յեշէ եւ ողորմի ասէ:Ամէն» [1, էջ 260ա-261ա]:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ - էջ 5ա –ի վերին հատվածում նշված մեկ գրառման համաձայն, կարող ենք նշել, որ ձեռագիրը նախկինում պահվել էր Թավրիզի ձեռագրատանը՝ 36 թվահամարի ներքո. «Ձեռագիրք Թավրիզու N 36»:

Ընդգծենք, որ Արցախում 1647 թ. ընդօրինակված Ներսէս Ծնորհալու «Բանք Չափաւ» ձեռագիրն իր բովանդակությամբ համապատասխանում է 1830 թ. Վենետիկում լույս ընծայված համանուն գրքի բովանդակությանը:

Մեր կողմից ուսումնասիրված հաջորդ ձեռագիրը «Ավետարան» է, որը պահվում է 7840 թվահամարի ներքո:

Ձեռագիր Հ^ա 7840

Աւետարան

Վայր՝ Խանաձախ գիւղ, 1693 թ.: **Գրիչ՝** Եփրեմ քիչ.: **Ստացող՝** Մէլիք Հախնազարի կինը՝ Մահփարի խաթուն Ծինթաղցի: **Թերթ՝** 341: **Նյութ՝** մագաղաթ: **Մեծություն՝** 12,6 X 9: **Գրություն՝** երկսիւն: **ԳԻՐ՝** բոլորգիր: **Տող՝** 20: **Մերնկր.** տէրունական 16, աւետարանիչ 4, խորան 10, կիւ, յգ: **Կազմ՝** կտ., արծաթապատ, տէրունական քանդակներով: **Հշտկրն. գրչի՝** էջ 264 բ, 337ա-338բ, **ստացողի՝** 339 ա: **Վիճակը՝** բավարար:

Ձեռագիրը ներկայացված է Ավետարանների դասական օրինակով. այն բաղկացած է չորս հետևյալ գլուխներից՝ «Գլուխք Մատթեոսի Աւետարանի», «Սկիզբն գլխոց

Մարկոսի Աւետարանի», «Գլուխք Ղուկասի Աւետարանի», «Գլուխք Յովհաննու Աւետարանի»: Յուրաքանչյուր գլուխ ունի իր ենթաբաժիները: Ձեռագրում առկա են գեղեցիկ և խոսուն մանրանկարներ, գրչի, ստացողի հիշատակարաններ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ - «Գլուխք Մատթեոսի Աւետարանի» - {Վասն մոգուց: Վասն կոտորածի մանկանցն: Վասն մկրտութիւնն: Վասն Փրկչի: Վասն երանութեանն: Վասն հարիւրապետին: Վասն բժշկութեան: Վասն դիւահարացն: Վասն անդամալուծին: Վասն Մատթէի: Վասն երկու կուրացն: Վասն համր դիւահարին: Վասն բժշկելոյ զժողովուրդն: Վասն կուրացն եւ կաղացն: Վասն հարցանելոյ զտերն քահանայապետից եւ ծերոց: Վասն երկուց որդւոցն առակաց: Վասն օրինականացն: Վասն տասն կուսանացն: Վասն մատնութե Տիրոջը: Վասն ուրացութե Պետրոսի: Վասն Յուդայի զջմանն և այլն} [2, էջ 29 ա-30ա]:

«Սկիզբն գլխոց Մարկոսի Աւետարանի» - {Վասն դիւահարին: Վասն անդամալուծին: Վասն Սաստելոյ ջուցն: Վասն դստեր ժողովրդապետին: Վասն առաքելոցն: Վասն Յովհաննու: Վասն ասորի կնոջն փիւնիկեցոյ: Վասն համերն ու խլին: Վասն Կուրին: Վասն Բարդիմէոսի: Վասն դպրացն: Վասն օծանելոյ կնոջն զտիրոջն խաչով: Վասն Չատիկին: Վասն Պետրոսի ուրացութեան } [2, էջ 115բ-116ա]:

«Գլուխք Ղուկասի Աւետարանի» - {Վասն վայ տալոյ օրինականացն: Վասն խմորոյ փարիսեցւոցն: Վասն պողաբերելոյ: Վասն առակացն: Վասն շինոյոյ աշտարակին: Վասն անիրաւ դատաւորին: Վասն կուրին: Վասն խնդրելոյն սատանայի: Վասն ապաշխարելոյ աւագակին: Վասն խնդրելոյ զտերունական մարմինն } [2, էջ 169բ- 170ա]:

«Գլուխք Յովհաննու Աւետարանի» - {Վասն մկրտելոյն: Վասն զի հայր սիրէ զորդի: Վասն հինգ հացին եւ ձկանն: Վասն խրատաց եղբարացն: Վասն Ղազարու յարութե: Վասն հեթանոսացն: Վասն հատին ցորենոյ: Վասն չարչարացն Յուսիսի: Վասն գալոյ հոգւոյն: Վասն ուրացութեան Պետրոսի: Վասն տանելոյ զՅիսուս ՚ի Գողգոթայ: Վասն աւանդելոյ զհոգին } [2, էջեր 263ա- 263բ]:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ - Ձեռագիրը հարուստ է տերունական գեղեցիկ մանրանկարներով, որոնք նմիրված են Հիսուս Քրիստոսի կյանքին, նրա գործունեությանն ու տնօրինությանը: Մանրանկարներից ուշագրավ են՝ «Ավետում» [2, էջ 3բ], «Ծնունդ» [2, էջ 4ա], «Տեստներնդառաջ» [2, էջ 5բ], «Մկրտություն» [2, էջ 6ա], «Պայծառակերպություն» [2, էջեր 7բ, 8ա], «Մուտք Երուսաղեմ» [2, էջ 9բ], «Վերջին ընթրիք» [2, էջ 10ա], «Ոտնովա» [2, էջ 11բ], «Խաչելություն» [2, էջ 13բ], «Տիրոջը խաչից

իջեցնելը» [2, էջ 14ա], «Հարություն» [2, էջ 15բ], «Համբարձում» [2, էջ 16ա], «Երևումն հրեշտակի» [2, էջ 17բ], «Խորան» [2, էջեր 19բ, 20ա, 21բ, 22ա, 23բ, 24ա, 25բ, 26ա, 27բ, 28ա], «Անվանաթերթ» [2, էջեր 33ա, 118ա, 119ա, 173ա, 266ա], «Լուսանցազարդ» [2, էջեր 34բ, 35բ, 36բ, 37բ, 40ա, 41բ, 42բ, 45բ, 47ա, 50ա, 51բ, 53բ, 55ա, 120բ, 121բ], «Ավետարանիչ» [2, էջեր 32բ, 112ա, 113 ա, 117բ, 172բ, 265բ]:

«Ավետման» տեսարանի խորհուրդը հետևյալն է. նշանակում է բարի, բերկրալի լուր, որն Աստծո Գաբրիել հրեշտակը հաղորդեց Սբ կույս Մարիամին՝ նրա Սուրբ Հոգուց հղիանալու և Աստծո որդու՝ Հիսուս Քրիստոսի գալիք ծննդյան մասին: Հավելենք, որ Ավետման պատմությունը հանգամանորեն շարադրված է Ղուկաս ավետարանչի Ավետարանում:

«Ավետման» մանրանկարում պատկերվել են Գաբրիել հրեշտակապետը և Մարիամ Աստվածածինը: Գաբրիել հրեշտակապետը ներկայացվում է պատկերի ձախ կողմում, աջ ձեռքը օրհնության նշանով դեպի Մարիամին ուղղած: Մարիամ Աստվածածինը պատկերվել է հրեշտակապետի դիմաց՝ կանգնած դիրքով, ավանդական հագուստով (կապույտ երկարավուն զգեստով, կարմիր թիկնոցով, գլխաշորով): Աստվածածնի ձեռքերի դիրքը, շարժումը արտահայտում է երկյուղածություն, շփոթմունք, խնարհություն, որը կապված է հրեշտակապետի անսպասելի հայտնվելու և իրեն վիճակված սրբազան առաքելության հետ: Առարկայական խորհրդանիշներից է Հովսեփի տունը ներկայացնող ճարտարապետական կառույցը [2, էջ 3բ]:

«Ծնունդ» [2, էջ 4ա] տեսարանում համատեղվել են տերունական մի քանի դրվագներ. ծննդյան պատկերին ավելացվել է մոզերի (ըստ Մատթեոսի, ըստ Ղուկասի՝ հովիվների) երկրպագության տեսարանը, հովիվների այցը և մանկան լոզանքի դրվագը: Մարիամ Աստվածածինը պատկերված է նստած դիրքով՝ մանուկը ձեռքին: Մոզերից երկուսը ծնկաչոք, երկուսը՝ կանգնած դիրքով աղոթում են: Մոզերի հագին կան վառ գույների երկարավուն զգեստներ: Նրանք ձեռքներին պահում են նվերներ՝ ոսկի, խունկ և այլն: Կոմպոզիցիայի վերին մասում երևում են չորս հրեշտակներ: Հրեշտակներից վեր, կենտրոնում Բեթղեհեմյան ուղեցույց աստղն է, որից իջնող ողերը հանգչում են մանուկ Հիսուսի լուսապսակին: Աստղը նշան է այն գերբնական իրողության, որ Հիսուսը միաժամանակ երկրի վրա է և երկնքում՝ Հոր մոտ:

«Տեստներնդառաջ» [2, էջ 5բ] մանրանկարում պատկերված են Մարիամ Աստվածածինն ու Հովսեփը Երուսաղեմի տաճարում: Կենտրոնում Երուսաղեմի տաճարի խորանն է: Խորանի դիմաց կանգնած են Մարիամը, Հովսեփը և երկու քրիստոնյաներ: Նրանց հակառակ կող-

մում՝ Միմեոն ծերունին է: Մարիամն ու Հովսեփը ներկայացվել են ավանդական պատկերով, Միմեոնը՝ ճերմակամորուս ծերունու տեսքով, քահանայի հանդերձով, լուսապսակը գլխին, մանուկը գրկին: Տեսարանի ընդհանուր իմաստային առանցքը Հիսուս Քրիստոսի՝ տանար գալու իրողությունն է, որին ընդառաջ է դուրս գալիս Միմեոն ծերունին՝ կերպավորելով հրեա ժողովրդի ձգտումները՝ Աստծո արքայության հաստատմանը սպասելու ուղղությամբ:

«Մկրտություն» [2, էջ 6ա] մանրանկարի կենտրոնում Հիսուս Քրիստոսն է կանգնած Հորդանանի ջրերի մեջ, կոնքակապով: Հորդանանի աջ ափին՝ պատկերի ձախ կողմում, ներկայացվում է Հովհաննես Մկրտիչը՝ մորուքով, երկար մազերով, ճգնակյաց հագուստով: Նրա աջ ձեռքը դրած է Հիսուսի գլխին, ձախը պարզված է դեպի երկինքը: Գետի ձախ ափին, պատկերի աջ մասում ներկայացվում են Հիսուսի Մկրտության արարողությանն սպասարկող հրեշտակները: Նրանց ձեռքին արբիչներ և հանդերձներ են: Պատկերի վերին մասում Աստծո Աջն է, որից քիտղ Սուրբ Հոգին գլխիվայր իջնում է դեպի Հիսուսը: Հորդանանի ափերը պատկերվել են ժայռապատ ձևով: Գետափին կա փոքր ծառ, որի արմատին կացին է պատկերված: Մկրտության մեծ խորհուրդը այն է, թե Քրիստոսն իր մկրտությամբ ինչպես ժողովրդին անցկացրեց երկնքի արքայություն:

«Պայծառակերպություն» (նաև՝ Այլակերպություն) [2, էջ 7բ] տեսարանում նկարագրվում է Հիսուսի՝ երեք աշակերտների հետ Թաբոր լեռան գագաթը բարձրանալը և պայծառակերպվելը, որի մասին հաղորդում են Մատթեոս, Մարկոս և Ղուկաս ավետարանիչները: Պայծառակերպության խորհրդին ներկա էին Մովսես և Եղիա մարգարեները, Պետրոս, Հակոբոս և Հովհաննես առաքյալները: Լեռան վրա Աստծո Որդին հայտնեց աշակերտներին իր աստվածային էության հավիտյան փառքը, և այնտեղ Հայր Աստված մեկ անգամ ևս ծանուցեց մարդկանց, որ Քրիստոսը իր սիրելի Որդին է և պետք է լսեն նրան: Մանրանկարում ոսկե ֆոնի վրա պատկերված Թաբոր լեռան ստորոտում կանգնած է Հիսուս Քրիստոսը: Սրբապատկերը ներառվել է կապույտ գույնի խորհրդավոր շրջանի մեջ, որին շրջապատում են աստղերը (պատկերը ներկայացնում է Աստվածության Փառքը): Եղիան և Մովսեսը ողջ հասակով նրա երկու կողմերում կանգնած են, իսկ Պետրոսը, Հակոբոսը, Հովհաննեսը՝ ստորին մասում՝ դեպի ներքև իջնելիս: Աջ կողմում կանգնած երիտասարդ Մովսեսի ձեռքին օրենքի տախտակ է: Որոշ եկեղեցականների մեկնաբանությամբ՝ Եղիան և Մովսեսը Պայծառակերպության խորհրդի մեջ

ներկայացնում են երկինքն ու երկիրը: Կանգնելով Հիսուսի կողքին՝ վկայում են, որ նա է Տերը, արարիչը նոր կյանքի:

«Մուտք Երուսաղեմ» [2, էջ 9բ] մանրանկարի կենտրոնում պատկերվել է Երուսաղեմ քաղաքին մոտեցող Հիսուս Քրիստոսը՝ ավանակի վրա նստած, օրհնող աջը բարձրացրած: Նրան հետևում աշակերտներն են, իսկ առջևում Երուսաղեմի բնակիչներն են, որոնք հագուստներ ու ծառերից կտրած ճյուղեր են նետում ճանապարհին: Երուսաղեմը ներկայացվում է պարսպապատ, քաղաքի կամ տանարի պատկերով: Պատկերի խորհրդաբանական կողմին անդրադառնալով, հարկ է նշել Քրիստոսի՝ ավանակի վրա նստելու հանգամանքը, որպես խոնարհության, ժողովրդականության, խաղաղասիրության արտահայտություն, ճանապարհին հագուստներ փռելը՝ վարդապետին պատիվ մատուցելու եղանակ:

Գեղարվեստական հնարքների նրբությամբ աչքի է ընկնում «Վերջին ընթրիք» (Կամ «Խորհրդավոր ընթրիք») [2, էջ 10ա] մանրանկարը, որում ներկայացվում է Քրիստոսի վերջին ընթրիքը Երուսաղեմում՝ աշակերտների հետ: Տեսարանի պատկերագրության մեջ Քրիստոսն իր աշակերտների հետ նստած է կլոր սեղանի շուրջ: Հիսուսը պատկերված է հորինվածքի ձախ մասում, նրանից աջ Պետրոս առաքյալն է, իսկ ձախ՝ Հովհաննեսը: Այստեղ Քրիստոսը հայտնում է իր մոտալուտ մատնության մասին, օրհնում հացն ու գինին՝ սահմանելով հաղորդության խորհուրդը և կարևոր պատգամներ տալիս աշակերտներին: Աշակերտները մատնության լուրը լսելիս՝ ընկնում են խառանաշփոթության մեջ, որն էլ ակնհայտ դրսևորվել է նկարում: Սեղանի վրա պատկերվել են հաց, գինու գավաթներ, ձկներ: Ծաղկողը մանրանկարում շեշտել է նաև խորհրդանիշ պատկերներ՝ ճարտարապետական կառույց, աստղազարդ երկինք: Ոճավորված ճարտարապետական կառույցը խորհրդանշում է վերնատուն, որտեղ հավաքվել են Քրիստոսը և իր աշակերտները: Սեղանն աստվածային երկնքի խորհրդանիշ է (նաև գոհասեղանի իմաստն ունի՝ պատարագի սեղան): Աստղազարդ երկինքը ցույց է տալիս ընթրիքի գումարման ժամանակը, որը նաև կապվում է մատնիչ Հուդայի անձի հետ:

«Ոտնվա» [2, էջ 11բ] խորհրդավոր մանրանկարում ներկայացվում է , թե ինչպես Հիսուսը, Խորհրդավոր ընթրիքի ժամանակ վեր կենալով ընթրիքի սեղանից, մի կողմ է դրել հանդեմները և ջրով լի տաշտից սկսել է հեթոթվ լվանալ առաքյալների ոտքերը: Ոտնվայի արարողությամբ Քրիստոսն ավարտեց իր աշակերտների մաքրագործումը աղամական մեղքից՝ կատարելով յուրօրինակ մկրտության

ծես: Աստծո Որդին ցուցադրելով իր կատարյալ սերը մարդկանց նկատմամբ, այս կերպ արտացոլեց քրիստոնեության մեծագույն առաքինությունը՝ խոնարհությունը, որն որպես պատվիրան ավանդեց իր աշակերտներին: Այս տեսարանում մանրանկարի ձախ մասում պատկերվել է Հիսուսը, նրա դիմաց Պետրոս Առաքյալը, որի ոտքերը դրված են ջրով լցված փոքր տաշտակի մեջ: Հիսուսը պատկերվել է կանգնած դիրքով, սրբիչը ձեռքին՝ Պետրոսի թաց ոտքը չորացնելիս, իսկ վերջինս աջ ձեռքով ցույց է տալիս գլուխը: Ձեռքի շարժման իմաստը պարզաբանում է ոտնվալի ընթացքում Պետրոսի արտասանած հետևյալ խոսքերը. «Տէ՛ր, ոչ թէ միայն իմ ոտքերը, այլև իմ ձեռքերն ու գլուխն էլ լուս» (ի նշան մեղքերից լրիվությամբ ազատվելու): Մյուսները պատկերված են նստած դիրքով՝ իրենց հերթին սպասելիս:

«Խաչելություն» [2, էջ 13բ] մանրանկարում ներկայացվում է մատնության, անարդար դատի ու դատաստանի հետևանքով Հիսուս Քրիստոսի խաչվելը Գողգոթայի բարձունքում: Խորհուրդը այն է, որ Աստծո Որդին անմնացորդ նվիրումով կատարեց մարդկությանը փրկության ճշմարիտ ճանապարհը ցույց տալու սրբազան առաքելությունը, գոհաբերելով ինքն իրեն: Նա մինչև վերջ խմեց մարդկանց անօրինություններով լի դառը բաժակը, դառնալով քավիչը մարդկային մեղքի: Խաչափայտի ստորոտի հատվածում փակցվել է հետևյալ գրությունը. «Յուսուս Նազովրեցի՝ հրեաների թագաւոր» (որպես հանցապարտության բացատրություն): Մանրանկարի ներքևի հատվածում կա հետևյալ գրությունը. «Վայ քեզ մեղաւոր ծառայ զի վասն Քրիստոս, ստեղծօղն երկնի եւ յերկրի խաչեցաւ, ա՛խ, վայ, վայ»:

«Հարություն» [2, էջ 15բ] մանրանկարի գեղարվեստական ստեղծագործական կառուցվածքը հետևյալն է. նկարի աջ և ձախ մասում պատկերվել են թևավոր հրեշտակներ՝ կարմիր, մոխրագույն, ոսկեգույն երանգների համադրությամբ: Կենտրոնում հարություն առած Փրկիչն է, ներքևում՝ գերեզմանի մոտ, երեք յուղաբեր կանայք, որոնցից մեկը պատկերվել է ուշագնաց ձևով, երկուսը՝ շփոթված և զարմացած: Քրիստոսի հարության խորհրդանիշը թափուր գերեզմանն է: Երբ անցավ շաբաթ օրը և մի քանի յուղաբեր կանայք վերցնելով անուշահոտ յուղեր՝ հրեական սովորության համաձայն այցելեցին գերեզման՝ օձելու ննջեցյալի մարմինը և այն գտան դատարկ:

«Համբարձում» [2, էջ 16ա] տեսարանում նկարագրվում է Հարություն առած Հիսուս Քրիստոսի՝ աշակերտներին հայտնվելուց, օրեր շարունակ նրանց հետ շրջելուց ու պատվիրաններ տալուց հետո, դեպի երկինք՝ Հայր Աստծո մոտ համբարձվելը և դրա հետ առնչվող այլ իրադարձություններ: Քրիստոսի դեպի երկինք

համբարձվելը նշանավորվեց նրա երկրային առաքելության փառավոր ավարտը: Մանրանկարի միջոցով հաղորդվում է համբարձման գաղափարը. այն է, որ Աստծո որդին չարչարվելուց, խաչվելուց և թաղվելուց հետո, որպես հաղթության պսակ հարություն առավ և տեղափոխվեց աստվածային երկինք և նստեց Հայր Աստծո Քերովբեական Գահի աջ կողմում: Տեսարանի պատկերագրական տեսքը հետևյալն է. մանրանկարի վերին մասում պատկերվում է Հիսուս Քրիստոսը շրջանաձև փառապսակի մեջ (նաև՝ մանդոռյա), որի երկու կողմերում երևում են հրեշտակներ, որոնք դեպի երկինք են վերափոխում Հիսուսին: Ստորին մասում կենտրոնում, Մարիամ Աստվածածինն է: Վերջինիս աջ և ձախ կողմերում Պետրոս և Պողոս առաքյալներն են և Քրիստոսի աշակերտները:

Քրիստոսը պատկերված է նստած դիրքով՝ աջ ձեռքը բարձրացրած՝ Մարիամ Աստվածածինն ու իր աշակերտներին օրհնելիս:

Ծաղկողի ստեղծագործություններում գեղարվեստական հարդարանքն են կազմում տասը խորանները, չորս ավետարանիչների պատկերները, լուսանցազարդերը: Ավետարանիչներից յուրաքանչյուրը, պատկերագրական իմաստով, առանձնանում է իր ինքնատիպ ոճային կառուցվածքով: Մատթեոս ավետարանիչը պատկերվել է Պրոխորի հետ: Երկուսն էլ պատկերվել են իրար դեմ հանդիման նստած: Ավետարանիչը կապույտ թիկնոցով է՝ աջ ձեռքը ուղղած դեպի աշակերտը: Նրանց հակառակ կողմում երևում է խորհրդավոր ճարտարապետական կառույց՝ կապույտ, կարմիր գույների համադրությամբ [2, էջ 32բ]: Մարկոս ավետարանիչը պատկերվել է նստած դիրքով՝ մտորելիս, դիմացը՝ գրակալի վրա, Ավետարանն է: Գրակալը պատկերվել է խորհրդավոր կենդանու պատկերով: Սրա կողքին երևում է գեղեցիկ ծաղիկ, հակառակ կողմում՝ ճարտարապետական շենքեր [2, էջ 117բ]: Նույն ոճով է պատկերվել նաև Ղուկաս ավետարանիչի մանրանկարը: Իսկ Հովհաննես ավետարանիչը պատկերվել է Պրոխորի հետ: Ի տարբերություն Մատթեոսի մանրանկարի, Հովհաննեսը մանրանկարում կանգնած դիրքով է, իսկ Պրոխորը՝ նստած, սպիտակ թուղթն ու գրիչը ձեռքին: Պրոխորի գլխավերևում երևում է Աստծո աջը՝ որպես օրհնության նշան [2, էջ 265բ]:

Իրենց գեղագիտական զանազանությամբ առանձնանում են խորանները: Առաջին գույգ խորանները [2, էջ 19բ -20ա] պարունակում են Եվսեբիոսի թղթի բնագիրը: Միջնադարյան որոշ ձեռագրերի խորանների նման սրանք ևս ունեն ընդհանուր միակերպ կառուցվածք: Մյուսերի խարիսխներն ու խոյակները կազմված են շրջանակներից, որոնց ներսում կապույտ և վարդագույն տերևներ են: Մյուսերին զուգահեռ

պատկերված են երկարավուն ծառեր: Խորանների քառանկյուն գլխազարդի ներսում առկա են լայնաթռիչք կամար, զարդատերևներ, վերևում՝ երկու թռչուններ: Հաջորդ խորաններում [2, էջեր 21բ-22ա, 23բ -24ա, 25բ-26ա, 27բ-28ա] գրեթե նույն զարդամոտիվներն են, միայն թե որոշ խորանների քառանկյուն գլխազարդի աջ կամ ձախ հատվածում՝ սիրամարգերին փոխարեն ծաղկողը նկարել է կենդանիների պատկերներ (առույծ, կապիկ): Խորանները ծածկված են տարբեր գույներով: Սևի, կարմիրի, կապույտի, կանաչի համակցությունը խորանի կառուցվածքին տալիս է ինքնատիպ տեսք: Գլխամասերի գորգատիպ մակերեսում փոքր տերևների հյուսվելն կամակցություններով ստեղծվել են գեղեցիկ զարդախմբեր:

Ստեղծագործություններում անգեն աչքով պահպանվել են համաչափությունների ու ձևերի ներդաշնակությունը, գույների բնատիպ նմանակումները, դեմքերի անատոմիական կառուցվածքը, ծավալային խնդիրները:

Զեռագրի զարդանկարչությունը բազմաբովանդակ է: Հետաքրքիր գունային (կարմիր, կապույտ, նարնջագույն, կանաչ) երանգներ ունեն 19 բ, 20 ա, 21բ, 22 ա, 23 բ, 24 ա, 25 բ, 26 ա, 27 բ, 28 ա էջերում [2] առկա խորանների ճակատազարդում և սյուների վրա պատկերված թռչունների տարբեր տեսակների (սիրամարգ, աղավնի, արծիվ), կենաց ծառի, կենդանիների (առույծ, կապիկ) զարդամոտիվները: 67 բ, 94 բ, 105բ, 113 բ, 124 ա, 131 ա, 139 բ, 141բ, 143 բ, 154 բ, 159բ, 206ա և այլ էջերում [2] պատկերված ծաղկազարդերի ծաղկաթերթիկներն իրենց վրա կրում են տերևի գաղափարանշանը՝ կազմելով ավելի բարդ հասկացություն: Այս տեսակետից առանձնապես ուշագրավ են այն ծաղկազարդերը, որոնք միաժամանակ ցույց են տալիս բողբոջների, ճյուղերի, պտուղների, հատիկների և բուսական այլ օրգանների գաղափարաձևերը: Առկա են կենաց ծառ [2, էջ 89 ա], տերև [2, էջեր 90 բ, 91ա], սիրամարգ [2, էջեր 91բ, 152բ, 158ա], խաչ [2, էջեր 97ա, 327ա), տաճար [2, էջ 155ա, 247ա], աղավնի [2, էջ 234ա], զանգակատուն [2, էջ 239 բ] և այլ զարդամոտիվներ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ - «Թուին ռ.ճ.խ.բ. (1693 թ.), գրիչ՝ Եփրեմ քահանայ, ստացող՝ տիկին Մահփարի» [2, էջ 1ա]:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐԶԻ - «Հնագանդուի, օրինութի որ կարդայ գովութիւն որ լսէ փառք տուողին եւ յիշատակ գրչիս, Ամէն» [2, էջ 264բ]:

«...բարեպաշտի եւ երկիրազարդի, մեծահաւատի եւ Քրիստոսասիրի, անուն Մահփարի, որէ տիկին մեծին մէլիք Հախնազարին, որդւոյն մէլիք Գասբարին եւ թոռն պարոն Հայկազին, վասն որոյ եւ զայս Մահփարի խաթունս դուստր Բինիաթին ՚ի գեղջէն Շինաթաղ կոչեցեալ սիրայօժար կամօք եւ գուարթագին սրտիւ

փափագօղ եւ ցանկացօղ եղև Մարգարիտս մեծագնոյ եւ ականս անգտանելոյ, զանձիս անկողոպտելոյ եւ մեծութես անվախճանի, ստանալով զսա՝ ՚ի հալալ ընչիւք իւրովք յիշատակ յաւիտենական իւրն եւ ամբողջ ընտանեաց իւրոց, որդւոց եւ դստերաց եւ ծնողաց իւրոց եւ ամբողջ ազգականաց իւրոց: Յիշեցէք ՚ի Քրիստոս զմեծահավատ տիկինս Մահփարիս եւ Աստուած ողորմի սասցէք: Ողորմի տերն ամենի, հոգւոյ ստորին ստացողի բարեպաշտօն Մահփարէի եւ ընտանեացն ամբողջ, իւրում մեծի իշխան պարոն եւ մեծ ազգի՝ Հախնազարի բարեպաշտի քրիստոնէից թագապարծանքի: Նաեւ որդոցն ՝ Պախտամ, Աղաջան եւ Պիաթուրի եւ Աղամի բուսեալ բողբոջի:

Դարձեալ ծնօղաց Մահփարէին եւ եղբարացն՝ Տէր Գրիգոր քահանայի, Շապանի եւ Յովաննէսի, նաեւ որդւոյ տէր Գրիգորի տէր Գրիգոր քահանայի տերնտէրանց ողորմեացի, Ամէն: Գրեցաւ հազար 6. որդի քառասուն երկրորդ երրորդ ամի, ձեռամբ Եփրեմ մեղսասիրի անուամբ միայն քահանայի: Չոր եւ հայցեմ արտասուալի ընթերցողացոյ յայսմ տառի տալ ողորմի ստորին գրչի եւ ծնօղացն իմ համայնի, Ամէն:

Դարձեալ դստերաց Մահփարէին՝ Միրասէի, Փարիդաթի, Սուլթանաղայ դարձեալ թռռանցն՝ Մահփարէին՝ Հաթանդիլի, որէ որդի Բախտամ պէկին, այլև Բարուխտարին, որէ որդի Աղաճան պէկին» [2, էջեր 337ա-338 ա]:

«Սա յիշատական անջնջելի Մահփարէ ի երկիրաճառի ՚ի դուռն Սբ Աստուածածնին, որ անուանի Նորակնունք, ՚ի գեղոն որէ Խանաճախ» [2, էջ 338 բ]:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍՏԱՅՈՂԻ - «Չի եւ Մահփարիս ետու զՍուրբ Աւետարանս ՚ի դուռն Սբ Աստուածածին յիշատակ յոգւոյ իմոյ, որ մինչեւ յաւիտեանս կայցէ ՚ի սուրբ եկեղեցիս եւ ոչ ոք իշխէ հանել զսա ՚ի դրանէ տորին եթե իմայնոց եւ օտարաց ...» [2, էջ 339ա]:

ԶԵՌԱԳՐԻ ԿԱԶՄԸ - Կոստողապատ և արծաթապատ է: Կազմի երկու երեսներին առկա են տերունական զարդաքանդակներ՝ կիսազնդիկներ, անկյունային և եզրային մետաղապատումներ, կողային պատվածքներ, խաչելության, Տիրամոր դիմաքանդակներում: Մետաղապատ մասն են կազմում կապիչները: Կազմի **Ա** երեսին «Ճնունդ» մանրաքանդակն է: Մտուրի մոտ Աստվածամայրն ու Հովսեփն են, մտուրի վրա Հիսուսն է, նրանից ձախ՝ գառը և ավանակը: Տիրամայրը պատկերվել է նստած՝ դեպի մանուկը նայելիս: Հիսուսի գլխավերևում քանդակվել են մի քանի հովիվների պատկերներ: Ճակատազարդում քանդակվել են թևատարած հրեշտակների պատկերներ: **Բ** երեսին՝ «Խաչելություն» մանրաքանդակն է: Այս

պատկերը խորհրդանշում է այն, որ Քրիստոսի տնօրինական գործունեությունն ավարտվում է խաչով: Խաչափայտին գամված Քրիստոսով հաստատվում է կյանքի հաղթանակը մահվան վրա: Կենտրոնում խաչի վրա Քրիստոսն է, նրանից ներքև՝ աջ հատվածում, անկյունագծի մոտ, քրիստոնեական եկեղեցին:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ - Կազմի ներսի հատվածում՝ թղթի վրա նշվել էր գրիչ Եփրեմ քահանայի անունը, ձեռագրի ժամանակը՝ 1693թ., նյութի, գրության տեսակը, ձեռագրի չափսերը: Այդ գրությունում նշվել էր [2] Չանգե-գուր պատմական անունը, որից կարելի է

ենթադրել, որ ձեռագիրը այնտեղից է բերվել Մատենադարան (կազմ՝ Ե):

Օգտագործված ձեռագրեր

1. Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր Հ^մ 4281:
2. Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր Հ^մ 7840:

Տժանա/Հանձնվել է՝ 05.09.2021

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 10.09.2021

Принята/Ընդունվել է՝ 13.09.2021